

С. Т. Полторак, кандидат педагогічних наук,
професор

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИМ КОМПЛЕКСОМ
У КОНТЕКСТІ ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН**

Досліджено зарубіжний досвід у контексті впливу військово-промислового комплексу на економічний розвиток країн. Визначено провідні галузі військово-промислового комплексу, що підлягають державному управлінню. Проаналізовано особливості державного фінансування військово-промислового комплексу Сполучених Штатів Америки. Оцінено вплив військово-промислового комплексу Китаю на процеси економічного розвитку. Виділено особливості функціонування військово-промислових комплексів країн Європейського Союзу.

Ключові слова: державне управління; військово-промисловий комплекс; розвиток; державне фінансування; галузь.

Military industrial complexes of the largest world powers are important sector in economy of these states. Annually hundreds of billions dollars are spent for financing of armed forces.

Expenses on enhancement of own army was always urgent. Expenses on army take the important place in the government budget.

Respectively, public administration of military industrial complexes has significant effect on development of economy of the countries.

The purpose of the article is research of foreign experience in the context of influence of military industrial complex on economic development of the countries.

The foreign experience in the context of influence of military industrial complex on economic development of the countries is researched in the article. The leading industries of military industrial complex, subjected to public administration, are determined. The features of public financing of military industrial complex of the United States of America are analyzed. The influence of military industrial complex of China on processes of economic development of the country is estimated. The features of functioning of military industrial complexes of the countries of the European Union are marked out.

1. The leading industries of military industrial complex, which are subject to public administration, are determined: organizations customers, research institutions and design offices, production enterprises, special divisions of armed forces, international arms trade.

2. The analysis of features of public financing of military industrial complex of the United States of America allowed to come to a conclusion that the military industrial complex of this country has standard structure, however more than 35 % of budgetary funds are spent for its support that, in turn, provides the highest level of armament of the USA in the world.

© С. Т. Полторак, 2017

It is expedient to distribute the functions of advertizing activity sphere state regulation between two groups – of general and private character.

3. Impact assessment of military industrial complex of China on processes of economic development allowed to note that the military industrial complex of this country is managed by the state, promoted essential development of economy and is divided between 11 powerful corporations.

4. Allocation of features of functioning of military industrial complexes of the countries of the European Union gave the opportunity to note that they significantly differ from military industrial complexes of the USA and China that is confirmed by their preferential orientation to export and a mutual company takeover of military industrial complex.

Key words: public administration; military industrial complex; development; public financing; industry.

Постановка проблеми. Військово-промислові комплекси (далі – ВПК) найбільших світових держав є важливим сектором їхньої економіки. Щорічно на фінансування збройних сил витрачаються сотні млрд дол., а експорт/імпорт зброї та військової техніки сягає близько 200 млрд дол. США.

Витрати на вдосконалення власної армії завжди були актуальними. Видатки на армію займають важливе місце в державному бюджеті. Чим більша й сильніша армія, тим більшу вагу має держава на світовій політичній арені.

Стрімке зростання економіки на початку ХХ ст. призвело до масштабного військового конфлікту – Першої світової війни. Переділ світу, ініційований німецькими імперіалістами, змінив географічну карту й привів до утворення декількох десятків нових держав на європейському континенті. Відповідно, державне управління військово-промисловими комплексами суттєво впливає на розвиток економіки країн. Вищезазначене підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі питанням розвитку військово-промислових комплексів різних країн присвячено низку наукових праць таких учених, як В. М. Бегма, О. О. Свергунов, А. Ф. Кукін, В. М. Чумак та ін.

Проте недостатньо висвітленими залишаються проблеми впливу державного управління військово-промисловим комплексом на економічний розвиток країн.

Мета статті – дослідження зарубіжного досвіду в контексті впливу військово-промислового комплексу на економічний розвиток країн.

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно виконати такі завдання:

- визначити провідні галузі військово-промислового комплексу, що підлягають державному управлінню;
- проаналізувати особливості державного фінансування військово-промислового комплексу Сполучених Штатів Америки;
- оцінити вплив військово-промислового комплексу Китаю на процеси економічного розвитку;
- виділити особливості функціонування військово-промислових комплексів країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Після Першої світової війни видатки на утримання армії й розробку нових видів зброї суттєво збільшилися. До початку Другої світової війни країни-агресори Німеччина і Японія мали милітаризовану економіку й на посилення своєї військової міцї витрачали значні приватні й державні кошти. Друга світова війна стала війною нових різновидів озброєнь, активно застосовувалися новітні танки, літаки й артилерійські системи. Перемогу союзникам у цій війні принесли не тільки стійкість і героїзм солдатів, але й розвиненіша військова промисловість.

Після завершення Другої світової війни почалася гонка озброєнь між США й СРСР. На потреби військово-промислового комплексу витрачалися мільярди доларів і рублів. Витрати на армію в СРСР досягали 15–20 % державного бюджету, а Сполучені Штати Америки витрачали на озброєння в середньому 25 % бюджетних коштів [1].

Протягом 90-х і початку 2000-х рр. основну увагу в сфері озброєнь було зосереджено на американському військово-промисловому комплексі. Країна вела активні бойові дії на Близькому Сході, її витрати на військову промисловість досягали близько 40–45 % бюджету країни. Це навіть більше, ніж у часи “холодної війни”.

Нині ринок озброєнь знову набирає обертів, тільки торгівля зброєю у 2015–2016 рр. досягла суми в 300 млрд дол. Насамперед це пов’язують зі збільшенням коштів на оборону країн Східної Європи та Азії. Така тенденція передусім вигідна країнам – експортерам зброї, тому що забезпечує суттєві грошові надходження до їхньої економіки. Основні країни-експортери – це Росія, США, Німеччина, Франція та Великобританія. В останні роки конкуренцію основним країнам-експортерам складає продукція ВПК Китаю.

До сучасного військово-промислового комплексу будь-якої держави входять:

1. Організації-замовники (як правило, це державні установи, що представляють різні військові й силові структури. Їхніми завданнями є: розміщення на виробничих підприємствах державних оборонних замовлень, переозброєння армії, затвердження серійного виробництва нових різновидів озброєнь, проведення тендерів).

2. Науково-дослідні інститути й конструкторські бюро (спеціальні організації закритого типу й підвищеної секретності, що розробляють і проектують нові різновиди озброєнь. У багатьох державах цю діяльність здійснюють приватні компанії, що працюють у секретному режимі).

3. Виробничі підприємства (фабрики, заводи, верфі, що виготовляють і випробовують різні види зброї та військової техніки).

4. Спеціальні підрозділи збройних сил (у завдання цих структур входить проведення військових випробувань, зберігання застарілої зброї й забезпечення озброєння новими зразками).

5. Міжнародна торгівля зброєю (проводиться спеціалізованою державною організацією) [2; 3].

При цьому необхідно зазначити, що державне управління військово-промисловими комплексами різних країн орієнтується на різнохарактерні напрями зазначеної діяльності.

Наразі Сполучені Штати Америки понад 50 років – лідер у витратах на озброєння. Ця держава витрачає на свій ВПК більше 35 % усіх світових витрат у цій галузі. Крім того, американські оборонні підприємства займають провідні по-

зиції у світовій військовій промисловості. З п'яти перших місць у рейтингу найбільших оборонних компаній світу, складеному американським видавництвом Defense News за 2013 р., американські виробники зайняли 4 місця.

Американський ВПК має стандартну структуру. Його основу становлять військово-промислові концерни, які за останні десятиліття перетворилися на гігантські оборонні мегакомпанії. Щорічний виторг у них вимірюється десятками мільярдів доларів.

Найбільші компанії ВПК США працюють у сфері авіабудування, суднобудування, авіапідживлення техніки. Саме вони займаються новітніми розробками для військової авіації, військово-морського флоту й ракетних систем. Проте, крім великих державних оборонних замовлень, ці компанії активно здійснюють диверсифікацію і конверсію виробництва, тобто розширюють свій асортимент і активно випускають продукцію для цивільних потреб.

Така діяльність великих оборонних холдингів стимулює розвиток усіх галузей економіки Сполучених Штатів Америки. Особливо це стосується приладобудування, електротехніки, розробок у галузі новітніх технологій, машинобудування [1].

Кількість співробітників, безпосередньо чи опосередковано задіяних у ВПК США, нараховує понад 3,2 млн осіб. Це дорівнює загальному населенню Естонії та Латвії разом взятих. Тому не дивно, що ВПК США є найбільшим у світі роботодавцем.

З огляду на вказані фактори, можна зробити висновок, що американська економіка дуже залежить від свого військово-промислового комплексу. Це пов'язано не тільки з багатомільярдними надходженнями від продажу. США змушені нарощувати обсяги випуску озброєнь для того, щоб підвищити економічне зростання і не допустити зростання рівня безробіття.

Китай має найвищі темпи зростання економіки серед найбільших світових держав. Зі зростанням економіки уряд КНР все більше витрат виділяє на потреби ВПК. Темпи росту витрат на нього також найвищі у світі.

Проте, крім безпосередніх витрат на військові потреби, не слід забувати, що військово-промисловий комплекс Китаю багато в чому посприяв розвитку економіки цієї країни.

Після завершення Другої світової війни й до початку 80-х рр. минулого століття економіка Китаю була орієнтована в основному на військові потреби. Країна володіла найбільшою у світі армією – 4 млн солдатів, мала ядерну зброю й величезну мережу оборонних підприємств, розміщених по всій країні.

Зміни відбулися після приходу до влади Ден Сяопіна, який почав проведення масштабної конверсії на оборонних підприємствах. Але, на відміну від конверсії, проведеної урядом СРСР, у китайського уряду був чіткий і поетапний план переведення мілітаризованої економіки на цивільні потреби.

Так, якщо в 1978 р. китайський ВПК випускав лише 10 % продукції цивільного призначення, то наприкінці 80-х рр. цей обсяг становив 30 %, наприкінці 90-х – 50 % і зараз військово-промисловий комплекс Китаю випускає близько 80 % продукції, призначеної для цивільних потреб. При цьому, якщо буде потреба, підприємства ВПК Китаю у разі переходу економіки на воєнний стан зможуть практично відразу збільшити рівень випуску військової продукції в 7–8 разів [2].

Підприємства військово-промислового комплексу Китаю управляються державою й поділені на 11 великих корпорацій:

- Перша корпорація авіаційної промисловості;
- Друга корпорація авіаційної промисловості;
- Корпорація ядерної промисловості;
- Корпорація з будівництва об'єктів ядерної промисловості;
- Корпорація аерокосмічної науки й техніки;
- Корпорація аерокосмічної науки й промисловості;
- Корпорація електронної науки й техніки;
- Корпорація суднобудівної промисловості;
- Корпорація важкого суднобудування;
- Північна промислова корпорація;
- Південна промислова корпорація.

Підприємства оборонної сфери КНР активно виходять на цивільні ринки. На їхню частку припадає 23 % автомобілів, що випускаються в Китаї, вони масово провадять цивільні супутники, судна, літаки, радіотехнічні прилади. Крім випуску цивільної продукції, ВПК Китаю експортує озброєння в багато країн “третього світу”, переважно в Африку [3].

Флагманами європейського ринку озброєнь є Німеччина, Франція та Великобританія. Ці країни входять у топ-5 світових експортерів зброї, їхні армії найбільш передові на континенті. Крім цих країн, великі ВПК мають Італія, Іспанія, Швеція.

ВПК Євросоюзу значною мірою відрізняється від військово-промислового комплексу США. Насамперед це пов'язано з відносною нечисленністю європейських армій. Найчисленніша армія Європи – армія Великобританії – має у своєму складі 220 тис. військовослужбовців, що майже втричі менше регулярної американської армії. А якщо до регулярних частин армії США додати резервистів і війська національної гвардії, то різниця збільшиться майже в 5 разів на користь американців.

Тому підприємства європейського ВПК працюють в основному на експорт. У середньому державні оборонні замовлення для європейських оборонних підприємств становлять близько 28 % від усієї продукції, що випускається.

Ще однією особливістю європейського ринку озброєнь є той факт, що в процесі економічного розвитку відбулося поглинання одними компаніями інших. У підсумку в більшості країн ЄС виробництвом озброєння займаються 1–2 концерни. У Франції – це Thales і Snecma, в Італії – Finmeccanica, у Великобританії – BAE Systems, у Швеції – Saab і Volvo. Виключення становить Німеччина: тут у виробництві озброєнь зайнято багато різних компаній, котрі є дочірніми підприємствами великих промислових концернів. Найвідоміші з них – Krauss-Maffei Wegmann, Rheinmetall AG та ThyssenKrupp AG.

Крім BAE Systems, європейські компанії Thales і Finmeccanica входять у топ-10 найбільших підприємств військово-промислового комплексу світу. Обіг кожної з них за 2016 р. становив близько 11 млрд дол.

Незважаючи на те, що європейські концерни не в змозі конкурувати з американськими виробниками зброї, їхня частка у світовому ринку озброєнь досить

висока. Загальний обіг європейського ВПК оцінюється приблизно в 150 млрд євро. На підприємствах працює більше 620 тис. осіб.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В результаті проведення дослідження можна дійти таких висновків.

1. Визначено провідні галузі військово-промислового комплексу, що підлягають державному управлінню: організації-замовники, науково-дослідні інститути і конструкторські бюро, виробничі підприємства, спеціальні підрозділи збройних сил, міжнародна торгівля зброєю. Підкреслено, що державне управління військово-промисловими комплексами різних країн орієнтується на різнохарактерні напрями зазначеної діяльності.

2. Аналіз особливостей державного фінансування військово-промислового комплексу Сполучених Штатів Америки дозволив дійти висновку, що військово-промисловий комплекс цієї країни має стандартну структуру, проте понад 35 % бюджетних коштів витрачається на його підтримку, що, своєю чергою, забезпечує найвищий рівень озброєності у світі.

3. Оцінювання впливу військово-промислового комплексу Китаю на процеси економічного розвитку дає змогу зазначити, що військово-промисловий комплекс цієї країни управляється державою, сприяє суттєвому розвитку економіки та поділений на потужні корпорації.

4. Виділення особливостей функціонування військово-промислових комплексів країн Європейського Союзу дало можливість зазначити, що вони суттєво відрізняються від військово-промислових комплексів США та Китаю, переважно орієнтуються на експорт і характеризуються взаємним поглинанням компаній ВПК.

Список використаних джерел:

1. Бегма В. М. Оборонно-промислові комплекси України та Росії: співробітництво, партнерство, конкуренція / Бегма В. М. – К. : НІУРВ, 1998. – 192 с.
2. Бегма В. М. Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах : аналітична доповідь / В. М. Бегма, О. О. Свергунов. – К. : НІСД, 2013. – 112 с.
3. Чумак В. М. Україна і світовий ринок озброєнь / Чумак В. М., Бегма В. М., Кукин А. Ф. – К. : НІСД, 1997. – 155 с.